



Ayhan Bıçak'ın “Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi” Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

A Review of “The Reality and Criticism of Philosophy in Turkey” by Ayhan Bıçak

Ayhan Bıçak. *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 640 Syf.
ISBN:978-625-8437-59-1

Mehmet Fatih Deniz

Anahtar Kelimeler

Felsefi düşünce, Türk düşüncesi, Darülfünun, Üniversite, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük

Keywords

Philosophical thought, Turkish thought, Darülfünun, University, Islamism, Westernism, Turkism

Prof. Dr. Ayhan Bıçak'ın *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* adlı kitabı Türkiye’de felsefi düşüncenin tarihine odaklanmakta ve temel problemlerini tespit ederek tartışmaktadır. Hemen ifade edelim ki eser, verileri, problemleri, referansları ve önerileri bakımından Türkiyelidir. Ancak karamsar, iyimser veya hamasi nitelikli muadillerinden farklı olarak, Türkiye’de felsefenin tarihini eleştirel bir üslupla ele alan bu çalışma Türkiye’de düşüncenin Darülfünun’dan bu yana yaklaşık 120 yıllık sürecine mercek tutarak ön plana çıkan kuramsal problematiklerin yanı sıra üniversitenin kurumsal problemlerini de tartışmaktadır. Bu kitap değerlendirmesinde Türkiye’de *Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi* ana hatlarıyla tanıtarak eleştirilmektedir. Eleştiri kısmında kitabı özgün kılan eleştirel niteliği yanında “put kırıcı” da olup olmadığı tartışılmaktadır.

Ayhan Bıçak'ın akademik hayatını Darülfünun mirasını devralan İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü’nde öğrenci, araştırmacı ve hoca olmak üzere sürdürmüş olması, *Türkiye’de*

* Sorumlu Yazar: Mehmet Fatih Deniz (Dr. Öğr. Üyesi), Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye.
E-posta: fatih.deniz@yahoo.com ORCID: 0000-0002-2823-9836

Atf: Deniz, Fatih. “Ayhan Bıçak’ın “Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi” Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”. *darulfunun ilahiyat* 36, 1 (2025): 287–292. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.1.1650846>

Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi'ndeki verilerin özgünlük değerini arttırmaktadır. Yazar ayrıca, Türkiye'de bilim ve düşünce tarihine ilişkin belli başlı kitapları tanıtmakta, bu eserlere başvurmakta; zayıf ve güçlü yönlerini değerlendirmektedir. Yazar, Türkiye'de felsefenin kuramsal ve kurumsal serüvenine ilişkin bir panorama sunan çalışmanın önceliğini şöyle ifade etmektedir:

Türkiye'de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi başlıklı araştırmada öncelikli amacım, modern dönemde kuramsal düşüncenin öncülüğünü yapan felsefenin Türkiye'nin kuramsal düşünce ihtiyacını neden karşılayamadığını anlamaktır. İkincisi ise üniversitelerin felsefe bölümlerinde çalışan felsefecilerin yayınladıkları metinleri inceleyerek felsefe yapma konusunda hangi aşamalarda olduğumuzu anlamak ve hangi sorunları yaşadığımızı görmektir. Başka deyişle, üyelerinden biri olduğum felsefe kabilesinin ilk işi olan felsefe yapma görevini ne kadar yerine getirdiğini, felsefenin en önemli erdemlerinden biri olan eleştirel yaklaşımla değerlendirmektir (s. 12).

Bu yönüyle kitabın çoğunlukla konuların ya da filozofların alt alta sıralanarak tanıtıldığı muadillerinden ayırt edici niteliği, konuları felsefe tarihi titizliğiyle ele almanın yanı sıra Türkiye'nin felsefi birikim ve vaziyetini eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmesidir.

Aşağıda kitabın, Türkiye'de (1) felsefenin gerçekliği ve (2) felsefenin eleştirisi şeklinde birbirini tamamlayan iki farklı önermeye imkân verdiğini sandığım bölümleri kısaca tanıtılmaktadır.

Türkiye'de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi on bölümden oluşmaktadır. Kitap, ana malzemesini 1951 öncesi doğumlu Türkiyeli düşünür ve filozofların öğrenim ve entelektüel faaliyetleri, eserleri, konu edindikleri problemler ve başarmışlarsa kurdukları felsefe anlayışlarından elde etmektedir. Kitabın her bölümü kısa değerlendirmelerle sonuçlandırılarak takip eden bölüme açılmaktadır.

- “Felsefe Yapmak” başlıklı birinci bölüm, felsefi düşüncenin asgari ölçüt ve niteliklerine ilişkin genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bölüm, felsefi düşüncenin, felsefe yapmanın, felsefi problem kurmanın, felsefi gerekçelendirme ve temellendirmenin yanı sıra felsefi eleştirinin nitelikleri vb. konularda bir terminoloji sunmaktadır. Söz gelimi, düşünce özgürlüğü felsefi düşünce tarzının başat koşulu olarak öne sürülürken; şüphe, soru, araştırma, eleştiri, kavramlaştırma ve gerekçelendirme ise felsefi düşünce tarzının temel nitelikleri olarak belirlenmektedir.
- İkinci bölüm, felsefenin belli başlı problem alanlarını Türkiye'de ele alındıkları bağlamlarıyla analiz etmektedir. Araştırmanın ana malzemesini sağlayan bu bölüm, yurtdışında öğrenim görenler dahil olmak üzere, Türkiyeli düşünürlerin lisansüstü tezleri ve kitaplarının incelenmesi ve

eleştirilmesi üzerinden ilerlemektedir. Yazar böylece Türkiye’de felsefenin hangi problemleri üzerinde durulmuş olduğu, neler üretilmiş olduğu ve hangi alanların zayıf olduğuna ilişkin bir harita sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de metafizik konularının gördüğü yoğun ilgiyle karşılaştırıldığında din felsefesi ve siyaset felsefesi alanında az sayıda çalışma yapılmış olduğu tespit edilmektedir. Yazara göre, “Türkiye’de hukuk, siyaset ve toplum felsefelerini de içeren felsefi temellendirmelerin az olmaları ve zayıf kalmaları tuhaf durumlardan biridir (...) Özgürlük, adalet, hukuk, demokrasi, eşitlik, sosyal adalet gibi alanın temel kavramları hakkında metinler üretilmemiştir” (s. 217). Yazar ayrıca Türk akademisyenlerin genellikle Batılı düşünörlere ve ele aldıkları problemlere ağırlık verdiklerini tespit ederek orada kaldıklarını ileri sürmektedir. Buna karşın, referanslarını İslam kültüründen alan düşünörlerin de “içtihat kapsısı kapalı” anlayışının ötesine geçemediklerine dikkat çekilmektedir. Bıçak’ın bu bölümde metafizik, ontoloji ve bilim arasında yaptığı ayırım ve açtığı tartışma ise başlı başına ufuk açıcı niteliktedir.

- “Felsefe Hakkında Düşönceler” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, bir önceki bölümdeki verilerin sınıflandırılması, analizi ve tenkidine odaklanmaktadır. Burada felsefecilerin gelenek ve Türkçe felsefe yapmak başta olmak üzere 11 problem alanına ilişkin görüşleri incelenmekte ve tartışılmaktadır.
- “Filozoflarımız” ana başlığını taşıyan dördüncü bölümde, filozofun kimliğine ve niteliklerine ilişkin bir tanımlama yapılmaktadır. Darülfünun ile başlayan ve 1933 Üniversite Reformu’yla ivme kazanan modern felsefe ve bilim öğretimi sürecinde yetişen 67 düşünörlün eserlerini analiz eden kitaba göre Türkiye’de “18 felsefeci çalışmalarında araştırdıkları konuları felsefi bir problem olarak kurduklarından filozofluk aşamasına ulaşmışlardır” (s. 21). Kuşkusuz bu belirleme tartışmaya açıktır ve bunu tartışmanın bir yolu söz konusu düşünörlerin eserlerini incelemekle mümkündür. Nitekim yazar, buradaki amacının Türkiye’de “felsefe mümkün değildir” karamsarlığına cevap vermekle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir.
- Çok kısa tutulan beşinci bölümle Türkiye’de felsefenin gerçekliğinin haritası tamamlanmaktadır. Takip eden bölümler ise Türkiye’de felsefenin eleştirisine ayrılmıştır.
- “Üniversitenin Eleştirisi” ile başlayan altıncı bölüm, üniversite kavramından ne anlamamız gerektiğine odaklanarak Türkiye’de üniversitenin yapısal sorunlarına dikkat çekmektedir. Üniversite kurumunun temel nitelik ve sorumluluğu ise öğretimden önce araştırma ve kuramsal düşünce üretmek olarak belirlenmektedir.

- Yedinci bölüm, Türkiye’de üniversitenin asli işlevini yerine getiremeyişinin bir yansımasını TÜBA teşkilatlanma, çalışma ve seçim usullerinin üniversite ve özgür düşünce bilincinden uzak pratikleri üzerinden tartışmaktadır.
- “Hocaların Eleştirisi” adlı sekizinci bölüm, üniversite ve felsefe hocası profiline ilişkin bir değerlendirmeye yer vermektedir. Bu bölümün devamı niteliğindeki dokuzuncu bölümde ise Türkiye’de kurumsal düşüncenin neden gelişemediği üzerinde durulmaktadır. Eleştirel düşünüşün kurumlaşamamasından üniversiteyi sorumlu tutan Bıçak, ayrıca Türkiye’de “Hoca olmanın” yanı sıra araştırma görevliliği, üniversite personeli ve lisansüstü öğrenciliğinin yapısal problemleri konusunda bazı çözüm önerilerinde bulunmaktadır.
- Kitabın “Felsefe Yapmanın Engelleri” adlı sonuncu bölümünde ise okuyucu, bilimsel ve kuramsal düşünce kültürünün oluşmasını engelleyen toplumsal şartlar, geleneksel ve politik zihniyet kaynaklı engelleri aşma olanakları üzerinde düşünmeye davet edilmektedir. Ancak en büyük eleştiri yine felsefecilere yöneltilmektedir. Zira yazara göre, temel niteliği olgulara geniş bir açıdan yaklaşmak olan felsefi yaklaşımı Türkiye’de gölgeleyen faktörlerden biri de felsefecilerin çoğunun Batı kültürünü felsefenin yegâne meşru kaynağı olarak görmeleri, Türkiye’nin toplumsal sorunlarını ele almaktan kaçınmaları veya bu problemleri ithal parametreler üzerinden okumaya çalışmalarıyla ilgilidir. Yazar, Türkiye’de akademinin içine düştüğü bu kısır döngünün bir nedenini de kurumsal diyalog, tartışma ve eleştiri kültürünün zayıflığıyla ilişkilendirmektedir.

Kitap, Türkiye’de kuramsal düşüncenin gelişmesini etkileyen faktörler tartışmasına önemli bir yer ayırmaktadır. Söz gelimi Teoman Duralı’ya göre, Türkiye’de kuramsal düşüncenin gelişmesine ket vuran etkenlerin başında harf devrimi gelmektedir. Bazı düşünürler Türkçe’nin dil olarak felsefeye uygun olmadığını ileri sürmüş, Batılı üniversiteler ile Darulfünun’un kısa tarihine dikkat çeken başkaları ise sanayileşme yarışına bu denli geç girilmiş olmanın zorunlu sonuçlarına dikkat çekmişlerdir.

Buna karşın Ayhan Bıçak, asıl sorumluluğu felsefi düşünce geleneği kuramayan üniversite ve “büyücüler” dediği aydınlarda görmektedir. Bıçak’a göre Türkiye’de kuramsal düşünce geleneğinin oluşamamasının temel nedeni eleştiri kültürünün zayıflığıdır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu ise Türkiye’de toplumsal sorunlara kuramsal bir ciddiyetle eğilmek yerine onları duygu durumlarıyla yorumlayıp zevahiri kurtarma tuzağına düşülmüş olmasıdır. O halde temel problem Türkçede değil, üniversitenin ve Türk düşünürlerin felsefe tasavvurunda aranmalıdır. Zira yazara göre bir yerde felsefi düşünce geleneğinin oluşabilmesinin ilk koşulu özgün

düşünce, diğeri ise akademide eleştiri kültürüdür. Bıçak'ın ifadesiyle toplumun değer sistemine, kurumsal yapılarına ve geleneklerine ışık tutarak verimliliklerini düşüren ve sorun çözme becerilerini dumura uğratan virüslerin farkına varılmasını sağlayan hür düşünce ve eleştiri kültürü; düşünceyi berraklaştırmakta, kavramları saflaştırmakta ve tasavvuru bulanıklaştıran bulutları dağıtarak kurumları daha işlevli hale getirmekte ve toplumun sırtına yüklenen ağırlıktan kurtulmasına olanak sağlamaktadır.

Bu bağlamda kitaba göre, sosyalist yaklaşım yanında, Türkiye’de düşüncenin gelişimi ve eleştirisini öteden beri belirleyen üç ana ideoloji söz konusudur: İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük. Kitaba göre bu ideolojilerin “felsefe kabilesindeki” yansımaları ufuk açıcı olmamıştır. Zira, Müslüman gelenekten gelen bilgelik temelli hakikat anlayışındaki düşünürler sadece itikadi problemleri değil, modern toplumsal problemleri de analiz etme, gerekçelendirme ve temellendirme gereği duymadan eskilerin beyanlarını hakikat addetmekle aşabilecekleri yanılgısına düşmüşlerdir. Ne var ki Batıcı olarak bilinen yaklaşım da modern görünümüne rağmen kendine özgü handikaplarını aşamamıştır. Bıçak'ın deyişle bir kesim, İslam medeniyeti geleneğini hayali olarak sürdürmek için içlerine kapanıp toplumsal sorunları derinlikli ve geniş çerçeveli tartışmaktan uzak durmuş; bilgelik temelli olmayan seküler denebilecek felsefeci kesim ise her şeyi bildikleri sanısıyla Batılı düşünürlerin fikirlerini tanıtarak felsefe yaptıkları ve toplumsal sorunlar hakkında çözüm modelleri geliştirdikleri yanılgısına kapılmışlardır. Böylece biatçı duruma düşen her iki kesim de ironik olarak “felsefe yapma sorumluluğundan ve zahmetinden kurtulmuşlardır” (s. 19).

Bununla birlikte eleştirel bakış açısının önemine dikkat çeken eser de bazı yönleriyle eleştiriyi hak etmektedir. Söz gelimi burada makul beklenti, kitabın sosyalizm ideolojisi yanında Türkçülük ideolojisinin de felsefi düşünce geleneğimizdeki olumlu ve olumsuz yönlerini tahlil etmesi ve tartışmasıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de düşünsel problemlere “neşter vuran” niteliğiyle ön plana çıkan kitabın aynı zamanda “put kırıcı” olup olmadığına okuyucu karar verecektir. Kitap, İslamcılık ve Batıcılık konusuna ilişkin eleştirel tutumunu Türkçülük maddesinde sürdürememiştir. Oysa günümüzde ilahiyat fakültelerinde din felsefecileri ve hatta kelimacılar Tanrı’nın varlığını, yokluğunu ya da adaletini tartışabilmektedirler. Aynı zamanda bilgelik temelli olmayan felsefeci yazarların da çağdaşlaşmayı Batıcılık ya da İslam karşıtlığı olarak anlamayan yaklaşımları söz konusudur. Söz gelimi Doğan Özlem, jakoben laiklik söylemi ve uygulamaları felsefi bir özenle eleştirebilmiştir. Buna karşın, muhtemelen, Türkiye’de felsefi bir perspektifle en az tartışılan olgu ise hem İslamcı hem Batıcı versiyonları da bulunan Türkçülük anlayışıdır. Bu yönüyle genel olarak milliyetçiliğin özelde ise Türkçülük ideolojisinin Türkiye’de

bilim, felsefe ve eleştiri kültürü üzerindeki etkileri dogma olarak kalmıştır. Türk düşüncesindeki bu sakıncanın sonucu olarak ya bir tabu ya da bir günah geçişi olarak görülen Türkçülüğün felsefi bir sorumlulukla ele alınmaması ise bu söyleme yaslanan her kesimin Türklerin ve Türkiye'nin tarafında olduğuna ilişkin yaygın ve çok boyutlu bir manipülasyonun önünü de açmıştır.

Bu bağlamda Ziya Gökalp'i Türk filozoflar listesinin ilk sırasına yerleştiren kitabın, Türklük mefkûresini (ve bunun ikircikli bir *imitation*undan ileri gittiği kuşku olan yeni şekilli *ideological*arı) kabileci taassup, cumhuriyet ve insanlık değerleri açısından yeterli şekilde tartışıp değerlendirmesi bir başlangıç oluşturabilirdi. Fakat, kendi toplumlarına bigâne kalan bir “aydınlar kabilesinin” teknisyenlikten ileri gidemeyeceği ve milli mefkûre sınırlarını aşamayan bir düşüncenin de felsefi niteliğine gölge düşüreceği dikkate alınırsa, kitaptaki evrensel değerlere ilişkin hassasiyeti görmezden gelmek de hakkaniyetli olmayacaktır. Nitekim Türkiye’de yüzyılı aşkın cumhuriyet deneyimine rağmen üniversitenin sorumlulukları konusundaki sınıfta kalmışlığı Bıçak’ın özenle vurguladığı eleştiri kültürü ve düşünsel çoraklığa ilişkin kaygısını teyit etmektedir.

Yazar bu çalışmasında öncelikle Türkiye’de felsefenin 120 yıllık tarihinin bir tür “Z” raporunu çıkarmıştır. Sonuç ne iç açıcı ne de umut kırıcıdır ancak düşündürücüdür. Türkiye’de düşüncenin vaziyetine ilişkin umut ve umutsuzluk gerilimini hissettiren çalışma, “sorgulayıcı” niteliği ile de felsefi düşünce ve eleştiri kültürünün gelişimine önemli bir olanak sağlamaktadır. Bu yönüyle yazarın tüm sözü söylememiş olması, söyleyecek sözü olanları Türkiye’de felsefe üzerine konuşmaya teşvik eden yaklaşımıyla örtüşmektedir. Bıçak, Türkiye’de felsefi düşünüşün önündeki çetin engellere rağmen umutsuz değildir ve genç araştırmacıları problem üzerinde yeniden düşünmeye davet etmektedir.